

PORUŠENA KULA-ZVONIK ŠIBENSKE STOLNE CRKVE

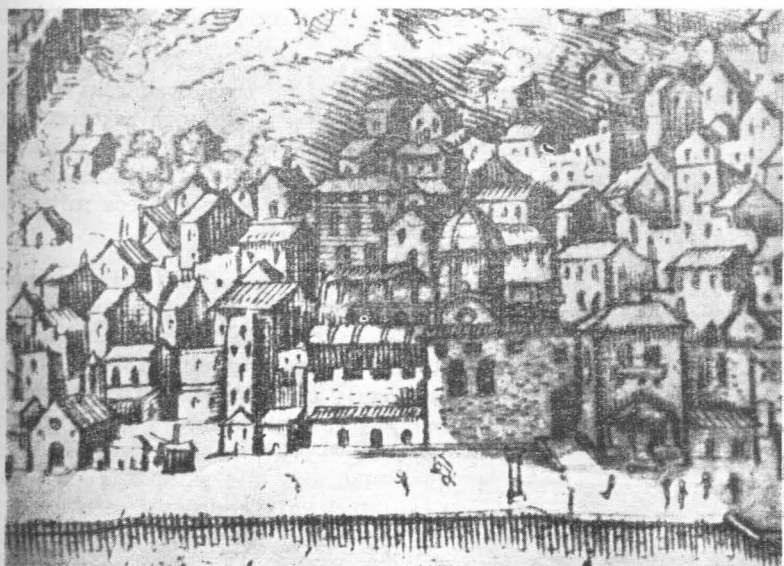
MILAN IVANIŠEVIĆ

Prostor pred zapadnim pročeljem šibenske stolne crkve bio je u prošlosti omeđen građevinama i sa juga i sa zapada, te se nije kao sada nesmetano širio do obale. Njegov sadanji izgled nastao je u prošlom i ovom stoljeću kad je bila uništena cjelovitost tog prostora u kome je stolna crkva nastala i trajala u vremenu, mijenjajući se zajedno s njim. Rušenjem ovog sklopa građevina zauvijek je izgubljena mogućnost da se nakon promatranja donese zaključak o vremenu njihova nastanka, sadržaju, obliku i vrijednosti, ali se zato mogu slijediti tragovi o njihovom postojanju u šibenskoj prošlosti.

Značajnija od ostalih građevina tog sklopa po svakoj od svojih veza sa stolnom crkvom bila je kamena kula koja se uzdizala petnaest metara udaljena od crkvenih vrata, a bila je malo uža od srednje lađe crkve. Dugo vremena su iz nje odzvanjale zvona, sve dok nije srušena da bi se na tom mjestu sagradio novi zvonik, što se nije ostvarilo. Sve je sada prekrilo stepenište koje se u blagom luku penje od obale do novog pločnika pred crkvom.

U spisu šibenskog bilježnika Mihajla Ivanova od 5. veljače 1415. godine spomenuta je kula pred vratima stolne crkve.¹⁾ Ivan Kukulje-

¹⁾ Nije mi bilo moguće istražiti izvorne spise u zadarskom Historijskom arhivu, pa sam se poslužio već objavljenim izvorima. Dijelove ovog bilježničkog spisa objavili su Frey i Kolendić s malim razlikama. Koristim oba čitanja. 5. februarij 1415. *Gregorius Michaelis Cipilo et Martinus Goros omnes lapicidae — promiserunt et se obligavit edificare aptare et ordinare — cum lapidibus planctis parcanium ante hostium dicte ecclesie Sancti Jacobi ex parte boreali usque ad murum anticum versus turrim domini ser Nicolai Theodosii et usque ad muraliam dicte ecclesie penes murum communis et sub tota volta usque viam publicam qua cedit exitus palatii — et hoc dicti magistri — debeant ordinari suis sumptibus et expensis — et hoc pro pretio — libr. 122 bonae monetae.* Vrijeme određeno za dovršenje: *festum corporis Christi prox. fut.* Bilježnik Michael Archid. 1415. 22. (D. Frey, *Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini*, Wien 1913, str. 128; P. Kolendić, *Šibenska katedrala pre dolaska Orsinijeva (1430.-1441.)*, Narodna starina, Zagreb, III/1924, sv. 8, br. 2, str. 154, bilješka 2).

Bakrorez Šibenika iz XVI st. (detalj)

vić Sakeinski pišući u svom Slovníku o Martinu Gorošu »vajaru i graditelju, rodnom iz Šibenika« tvrdi po svjedočanstvu tog spisa, ali navodeći samo nekoliko riječi iz njega, da je Martin 1415. gradio »s protomešтром Gregurom i Mihaljem Cipilom gradski zid šibenički, što se je protezao od vratah stolne crkve, oko javnoga trga, do staroga zida naprema kuli Nikole Theodosiјеva«.²⁾ Dagobert Frey na osnovu tog spisa, kojeg posebno navodi među izvorima, stvara zaključak o nastojanjima da se Šibenik nakon pada pod mletačku vlast uredi i uljepša. On piše da su toga dana zastupnici stolne crkve i majstori Gregorius Michael Cipilo i Martinus Goros ugovorili popločavanje trga pred crkvom.³⁾ Tako je bila izmijenjena pogrešna Kukuljevićeva tvrdnja da su tri majstora gradila gradski zid. Petar Kolendić posluzio se ovim ugovorom da dokaže kako je »i ranija katedrala, kao i sadašnja, bila naslonjena na biskupsku palatu, ali je između njih bila presvođena uličica«.⁴⁾ Dalje piše da je crkva »stešnjenja u čor-

²⁾ I. Kukuljević Sakeinski, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, I, Zagreb 1858, str. 105. Kukuljević je u spisima iz 1419. godine našao zabilježeno djelovanje majstora Goroša. Iste godine spominje se u Šibeniku »prothomagister Michael Cipilo lapicida«; vidi K. Prijatelj, Prilog poznavanju zadarskog i šibenskog slikarstva XV stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 8, Split 1954, str. 81-82, 83-84 (dokumenat I).

³⁾ D. Frey, o. c, str. 6.

⁴⁾ P. Kolendić. o. c, str. 154 i 157; ta ulica se spominje i godine 1386: M. Zjačić, Spisi šibenskog notara Slavogosta, Starine, 44, Zagreb 1952, str. 258.

-sokaku, zadušena k tome i kulom braće Teodoševića, koja joj je za nevolju vredila kao zvonik«.

Ugovor iz 1415. godine za popločavanje trga pred crkvom ima još veće značenje od već sagledanog. U opisu granica prostora koji će kamenim pločama prekriti majstori Grgur Mihajlov i Martin otkrivaju se prostorni odnosi crkve prema kuli, gradskom zidu i ulici. To je onaj isti cjeloviti prostor koji se kroz stoljeća mijenjao, ali je njegov urbani značaj oduvijek ostao veoma velik.

Nikola Teodošević, uz čije se ime spominje ova kula, pripada staroj šibenskoj obitelji.⁵⁾ Jedan od njih, Luka, nalazi se godine 1322. među plemićima koji su potvrdili mletačkom izaslaniku odluku o predaji grada.⁶⁾ Nikola je živio u Šibeniku godine 1386,⁷⁾ a 1403. je bio zastupnik općine kod sklapanja ugovora sa Trogiranima.⁸⁾ U svibnju 1412. šalje ga općina kralju Sigismundu,⁹⁾ a iste godine se spominju njegovi posjedi u Zatonu.¹⁰⁾ Njegovi sinovi sudjelovali su i u gradnji stolne crkve. Ilija je 1430. bio kod sklapanja ugovora s majstorom Franjom Jakovljevim.¹¹⁾ Juraj Teodošević se obavezuje 1438. da će za crkvu nabaviti i dopremiti grede iz Žrnovnice kod Senja.¹²⁾ Njegova žena Marija, kći Deše Jakovljeva, ostavlja iste godine oporukom stotinu zlatnika za potrebe crkve.¹³⁾ Dva stoljeća nakon toga članovi te obitelji spominju se u spisima oko gradnje crkve sv. Roka. Godine 1628. protivio se Josip Teodošević toj novoj gradnji i osnivanju bratovštine,¹⁴⁾ koja je ipak bila potvrđena slijedeće godine.¹⁵⁾ U siječnju 1653. njegov sin Božo biva izabran da zajedno sa još tri zastupnika pregovara o kupnji zemljišta i dozvoli

---

⁵⁾ F. A. Galvani, *Il Re d'Armi di Sebenico, I, Venezia 1883, str. 201-202, tb. XIII; V. Miagostovich, Giuseppe Cossarich—Teodosio di Sebenico, ultimo vescovo di Curzola, Il Nuovo Cronista di Sebenico, Trieste, II/1894, str. 93, bilješka 2; C. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, III, Wien 1904, str. 65. Imali su pokroviteljska prava nad crkvama sv. Marije u Zlarinu i sv. Lovre u Morinju.*

⁶⁾ S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike, I, Zagreb 1868, str. 335.*

⁷⁾ M. Zjačić, o. c, str. 219, 221, 225, 233, 263.

⁸⁾ *Prima Parte del Trattato Sopra le Cose di Sebenico Di Domenico Zavoreo (posveta Frani Divniću 6. svibnja 1597) prijepis iz XVIII stoljeća u posjedu obitelji Gogala u Šibeniku, str. 59 (8. listopada 1403).*

⁹⁾ *Ibid, str. 73 (7. svibnja 1412).*

¹⁰⁾ *Ibid, str. 90 (30. prosinca 1412).*

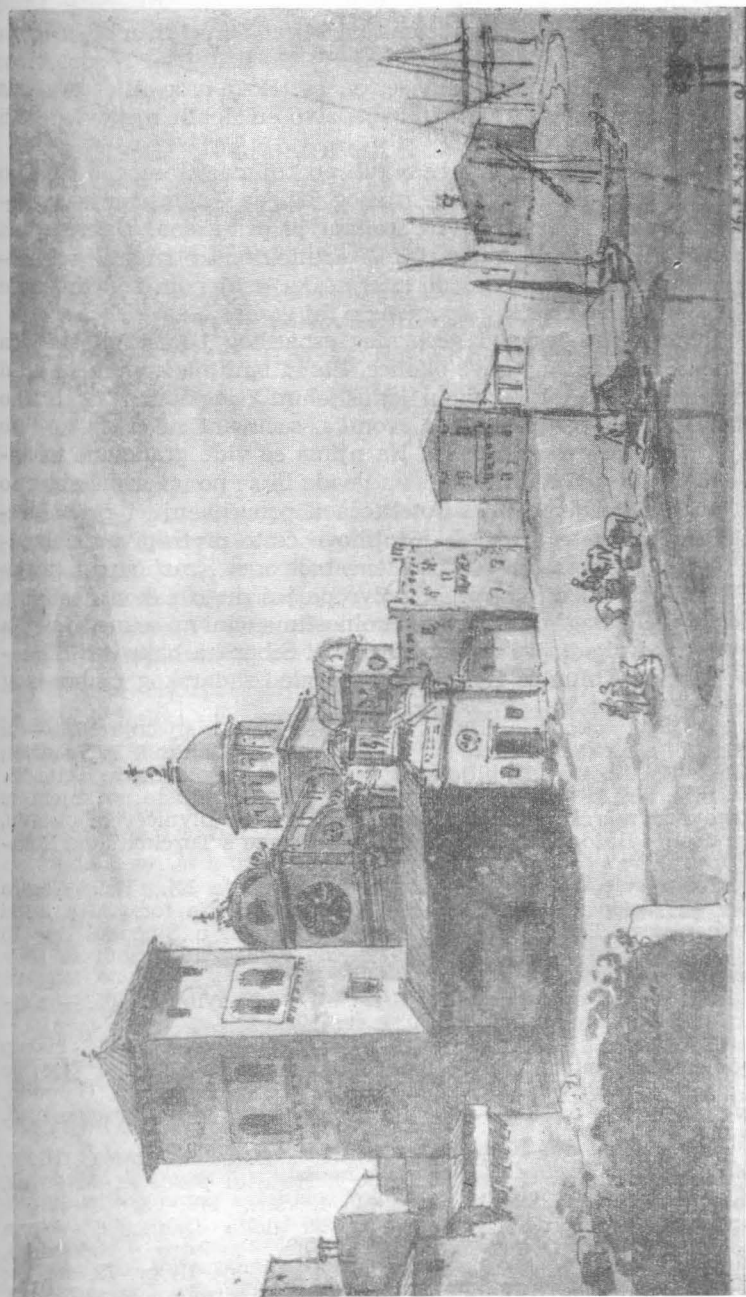
¹¹⁾ P. Kolendić, o. c, str. 157, bilješka 11.

¹²⁾ *Ibid, str. 162, bilješka 25.*

¹³⁾ *Ibid, str. 162, bilješka 24.*

¹⁴⁾ K. Stošić, *Crkva svetog Roka u Šibeniku, rukopis u Muzeju grada Šibenika, str. 1.*

¹⁵⁾ U. Inchiostri, *Corporazioni laiche e religiose a Sebenico e una »mariegola« del secolo XV, Archivio Storico per la Dalmazia, Roma, III/1928, sv. IV, br. 22, str. 165.*

C. L. Clérissau, pogled na šibensku obalu iz 1757. god. Lenjingrad, Gosudarstvennij Ermitaž

za gradnju.¹⁶⁾ Crkva je bila sagrađena uz južni zid kule pred stolnom crkvom, tako da je uz žitnicu tvorila ugao trga. Srušena je 1875, jer je bila preveć trošna i zapuštena da bi mogla ostati u susjedstvu slavoluka za doček cara Franje Josipa.¹⁷⁾ Posljednji od Teodoševića, Ivan Franjo, daruje 1705. godine crkvi sv. Roka prizemlje i prvi kat svoje kule.¹⁸⁾ On umire 1717. a nasljedstvo su dobili njegovi nećaci Kosirići.¹⁹⁾

Ne istraživši arhivske izvore o kuli po kojima bih mogao sigurno upoznati i protumačiti promjene njenog izgleda i namjene u prošlosti, poslužio sam se crtežima na kojima je prikazana. Upoređujući ih sa po dvije sačuvane fotografske i arhitektonske snimke tog nestalog spomenika, došao sam do zaključaka o njenom izgledu, koje ću iznijeti nakon slijedećih napomena o toj građi.

U djelima putopisaca i geografa šesnaestog i kasnijih stoljeća ima crteža Šibenika i njegove okolice. Pored onih na kojima su grad i mjesta oko njega prikazani u izmišljenim odnosima i samo kao simbolične utvrde, grupe kuća i zvonika, sačuvani su crteži koji se odlikuju točnošću prikaza grada. Na njima se vide građevine ucrtane na onim istim položajima gdje su i sada ili se po izvorima sigurno zna da su u to vrijeme bile. Poteškoća u proučavanju i pronalaženju međusobnih veza tih djela je njihovo često pretiskavanje. Izdavači i tiskari su koristili već izrađene bakroreze, različito ih mijenjali i tiskali na raznim stranama Evrope još dugo nakon nastanka izvornog crteža. Sagledan u tim okolnostima čini mi se među svima umjetnički najvrijedniji i najtočniji u slici Šibenika bakrorez Šibenčanina Martina Kolunića-Rote.²⁰⁾ To je izgled zadarskog i šibenskog

¹⁶⁾ K. Stošić, rukopis o crkvi sv. Roka, str. 2 (23. siječnja 1653 — u šibenskim bilježničkim spisima, sv. 78, I, str. 248 — bilježnik P. Vrančić); F. A. Galvani, o. c, str. 204, bilješka 1, piše da je vlasnik Lovro Tetta 25. siječnja 1653. besplatno ustupio za gradnju crkve zemljište na kojem su bile njegove zgrade i trgovine. Galvani tvrdi, prema Divnićevom pisanju, da su se Josip i Božo Teodošević isticali u borbama s Turcima (kod Rakićne i Drniša).

¹⁷⁾ Album svjetlopisni s' opisovanjem putovanja Nj. Vel. Cesara Kralja Frane Josipa I. kroz Dalmaciju godine 1875. Na fotografiji ispod koje je napisano: Došastje Nj. V. Franje Josipa I. u Šibeniku dne 15. Aprila 1875. Svjetlopis Androvića-Goldsteina — U Zadru, vidi se krov kule pred stolnom crkvom.

¹⁸⁾ K. Stošić, rukopis o crkvi sv. Roka, str. 3 (22. svibnja 1705. — u šibenskim bilježničkim spisima, sv. 90, I, str. 90).

¹⁹⁾ F. A. Galvani, o. c, str. 202. Josip Kosirić, korčulanski biskup darovao je samostanu sv. Lovre u Šibeniku svoju knjižnicu u kojoj je knjiga crteža iz kruga mletačkog slikara Nikole di Pietra: G. Gamulin, Kodeks biskupa Kosirića, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti, 3, Zagreb 1961, str. 9—14.

²⁰⁾ Reprodukcijska u Archivio Storico per la Dalmazia, Roma, II/1927, sv. III, br. 15, str. 127. O Koluniću kao kartografu pisali su A. Fortis, Viaggio in Dalmazia, I, Venezia 1774, str. 148; S. Gliubich, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856, str. 271; L. Donati, Martino Rota, incisore sebenicense, Archivio Storico per la Dalmazia, Roma, II/1927, sv. II, br. 12, str. 34; N. Žic, Martin Rota Kolunić kao kartograf, Jadranska straža, Split, XI/1933, br. 6, str. 219.

područja gledanog s mora prema planinama u zaleđu. Učrtane su obale, otoci, nizovi brda i dolina sa šumama, gradovi i usamljene tvrđave. Vojske su prikazane u borbi na kopnu, a jedrenjaci na moru. Uz donji rub, ukrašena maskama u bogatom okviru, je ploča sa natpisom

IL VERO RITRATTO DI ZARRA ET
DI SEBENICO CÔ DILIGENZA RI:
DOTTE IN QVESTA FORMA A CO:
MODITA DE I LETTORI SI COME
ELLE SI RITROVANO AL PRESEN:
TE DEL ANNO·M·DLXX DA MAR:
TINO ROTA SEBENZAN
ILLVSTRI AC REVERENDISIMO DOMINO
MARCO LAVREDANO EPISCOPO ENONIEŃ.

D

Ovoj karti slični su po stilskim značajkama i sadržaju crteži zadarskog i šibenskog područja u knjizi koju je vjerovatno sabrao i izdao oko godine 1572. Giofranco Camotio²¹⁾ pod naslovom *Isole famose porti, fortezze, e terre maritime sottoposte/alla Ser.^{ma} Sig.^{ria} di Venetia, ad altri Principi/Christiani, et al Sig.^{or} Turco, nouamente poste in luce./In Venetia alla libreria del Segno di S. Marco.*²²⁾ Možda je za njihovu izradu korišten Kolunićev bakrorez kao predložak.

U primjerku te knjige koji se čuva u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu privezano je nekoliko posebnih listova iz različitih drugih knjiga. Vjerovatno su bili kupljeni ovako isječeni, jer neki na rubovima imaju brojeve kataloga i cijenu. Među njima je i bakrorez Šibenika. Grad je gledan s mora, tako da se vidi tvrđava sv. Nikole pred ulazom u kanal, grad koji se prostire od obale po strmini sve do tvrđave sv. Mihajla, sav opasan zidinama. Pred drugim vanjskim zidom na zapadu su dvije čete pješaka i nekoliko konjanika u kasu. Iz visokih kula tvrđave vrhu grada, polukružne utvrde kraj crkve sv. Franje, tvrđave sv. Nikole i obiju manjih kula na drugoj strani kanala, od kojih je jedna označena sa C. B., izbijaju oblaci dima

²¹⁾ Ovako je njegovo ime tiskano pri dnu karte Evrope, koju je Domenico Zenci 12. srpnja 1568. posvetio Donatu Stopa iz Verone. U izdanju Hektorovićevo djela Ribanye i ribarscho prigovaranye iz godine 1568, na naslovnom listu njegovo je ime Gioanfrancesco Camotio, a na posljednjem listu Gio. Francesco Camoccio.

²²⁾ Potpuni primjerak ove knjige posjeduje hvarska obitelj Machiedo u Splitu. Primjerak u splitskom Arheološkom muzeju ima samo nekoliko listova iz tog prvog izdanja (Trogir, Split, Zadarsko i šibensko područje — zaključio sam po fotografijama, jer se primjerak Machiedovih nalazi na popravku u Restauratorskoj radionici Historijskog instituta JAZU u Zagrebu). G. Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, Zagabria 1855, str. 38 navodi jedno izdanje te knjige iz godine 1656. »presso Battista Scalvinoni, a SS. Filippo e Giacomo.«.

što sve znači da se oko grada ratuje. Uz gornji rub crteža je napisano *Tera ferma/Parte di Dalmacia/Il fidellissimo Sibenicho.*²³⁾

U Camotiovoj knjizi je jedan bakrorez Šibenika koji je sadržajem veoma sličan gore spomenutom.²⁴⁾ Ovaj ima uz gornji rub nešto drugačiji naslov: *IL FIDELISSIMO SEBENICHO/ Parte di terra ferma Et Parte di Dalmatia*, a u posebnom okviru dolje desno: *SEBENICO antiquam Sico detto/Citta nobile nella prouincia della Dal=macia locho delli Ill.^{mi} S.^{ri} Veneciani/ posta sul mare adriatico longi da/Venecia mill. 300.* Iako slični sadržajem oba crteža se razlikuju u pojedinostima. Od mnogih razlika ističem samo one u dijelu grada koji me ovdje posebno zanima. Raspored prozora na kuli je obrnut na drugom crtežu, različiti su položaji gradskog zida i kuća podno njega, krovšte i kupola stolne crkve nisu na drugom crtežu crtani kao cjelina i u pravilnom razmjeru kao u prvom, na drugom nije označeno stupovlje i ulaz male lože uz kulu kneževе palače, što se dobro vidi na prvom. Izvornost koja izbija iz cjeline i svake pojedinosti prvog crteža, vještina u prikazu zidova i krovova kuća koji se uzdižu jedni nad drugima u gradu koji je sav na strminama, tanke crte urezane u bakar da bi se postigla reljefnost slike, sve me to uvjerava da je taj crtež djelo onoga koji je grad poznavao i mogao ga umjetnički prikazati. Dvije ribe koje izviruju iz mora u šibenskoj luci, crtane vrlo tankim urezom također bi mogle biti dokaz o majstoru koji se može slobodno poigrati nevažnom sitnicom, a ne o onom koji bez svoje zamisli samo precrta. Uvjeren sam ne samo da je prvi bakrorez bio predložak drugoga, nego i to, da da bi se on daljnjim proučavanjem mogao pripisati Martinu Koluniću.

Osim ovog bakroreza u spomenutom primjerku Camotiove knjige privezan je još jedan sa prikazom Šibenika. On je isječen iz jednog od izdanja djela Hogenberga i Brauna *Theatrum nobilium oppidorum orbis terrarum.*²⁵⁾ Na njemu je natpis *Sibinium, Ptole-*

---

²³⁾ Veličina prikaza 193×145 mm. Papir žućkast sa vodenim znakom šestokrake zvijezde i malog dijela kruga iznad nje, tako da se ne može zaključiti pripada li nekom od znakova koje navodi R. Gotthardi, Prilog katalogu grafičkog djela Martina Kolunića-Rote I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 12, Split 1960, str. 207, 213, 219.

²⁴⁾ Reprodukcijska u C. M. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik, Textheft, Wien 1927, str. 19, sl. 31.

²⁵⁾ Reprodukcijska u Il Nuovo Cronista di Sebenico, Trieste, II/1894, str. naslovna i 89 (tumačenje) U knjižnici splitskog Arheološkog muzeja postoje dva primjerka tog bakroreza, a u Naučnoj biblioteci jedan, ali su svi iz različitih izdanja, koja nije moguće utvrditi, jer su to samo isječeni listovi. Veličina prikaza 230×160 mm, na poledini je tiskan tekst i na sva tri primjerka različita početna slova P i M. U tim dvjema knjižnicama čuva se i po jedan primjerak bakroreza, koji je sigurno nastao po ovom gornjem, jer mu je veoma sličan, samo je umanjen prikaz grada, a u prvom planu su dva čovjeka uz bačvu vina. Na njenom donjem rubu su slova F S. f. Povrh crteža je natpis HONORA MEDICUM PROPTER NECES-

Kula-zvonik šibenske stolne crkve porušen 1889 god.

meo Sicum vulgo Sibenicho. Dalmatie opp: Slika grada je veoma slična onoj na pretpostavljenom Kolunićevom bakrorezu. Upravo izgled predjela oko stolne crkve to potvrđuje. One razlike koje sam zamijetio poređujući dva pređašnja crteža u ovom ne postoje, osim što na kuli pred crkvom nije naznačen ni jedan prozor. Vjerovatno je zbog toga, da je prvi spomenuti bakrorez bio predložak ovom koji je tiskan godine 1576. i opet kasnije.

SITATEM. G 98. U samom crtežu je na posebnoj ploči napisano SIBINIUM VENETIAN., a ispod crteža je ovaj tekst: Hinc tibi propitio fato fiducia major. /Der Artzt von Gots geschaffen ist,/ Darumb ehr ihn zu aller frist. Es kompt die zeit du rufst ihn ahn. Als dann Er wirt beijstand than. Veličina prikaza 140×70 cm, a na poledini je rukopisom označeno Meisner 1624 (?) Reprodukciija u Archivio Storico per la Dalmazia, Roma, III/1928, sv. V, br. 29 str. 229.

Djelo koje nosi naslov *Viaggio da Venetia, /a Costantinopoli/ per mare, e per terra, /Da Gioseppo Rosaccio/ con brevità' descritto.*²⁶⁾ ima na listu 13 bakrorez Šibenika sa natpisom *SIBENICHO PARTE D'DALMACIA*. I na njemu je crtan izgled grada gledanog s mora, te je po tome sličan svim već spomenutim, ali se jednom čudnom netočnošću od njih razlikuje. Kula kneževe palače sa ložom, slična u rasporedu prozora, balkona i stupova, pomaknuta je na zapad stolnoj crkvi, tako da zauzima mjesto na kojem je u svim ostalim crtežima bila crtana kula koja me ovdje najviše zanima.

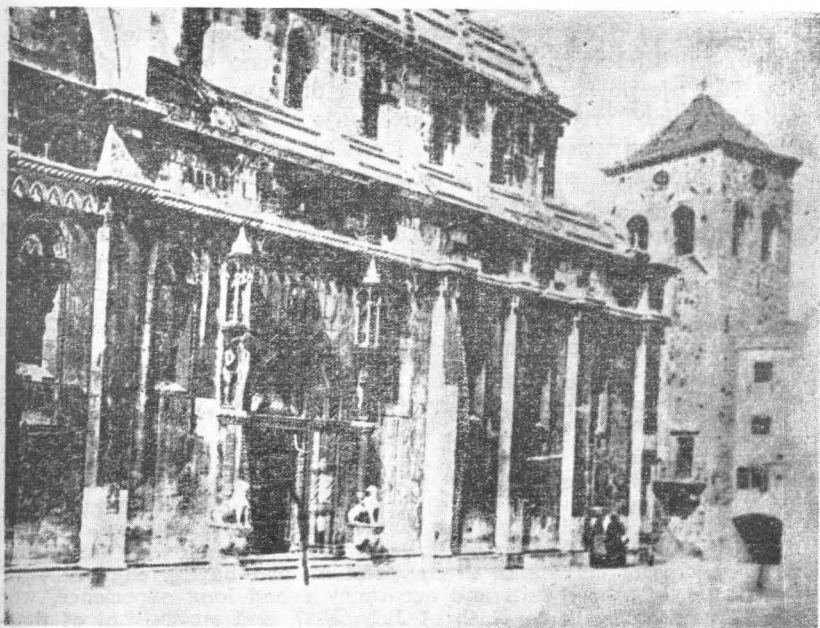
Dobro je napomenuti da su na svim ovim bakrorezima prikazana još dva porušena spomenika iz šibenske prošlosti: stup za zastavu s krilatim lavom pred biskupskom palačom i mala natkrivena loža čiji se krov naslanjao na južni zid kule kneževe palače i na četiri stupa ograđena niskom ogradom.²⁷⁾ Ovo može poslužiti još boljem poznavanju urbanog razvoja grada, jer su to bile javne građevine važne u životu svake dalmatinske gradske općine.

Dva stoljeća kasnije nastao je još jedan crtež koji prikazuje kulu pred stolnom crkvom. Kad je škotski graditelj Robert Adam putovao ljeti godine 1757. iz Mletaka u Dalmaciju da u Splitu vidi i prouči ostatke Dioklecijanove palače, pratili su ga crtači Agostino Brunias, Laurent-Benoit Dewez i francuski graditelj i slikar Charles-Louis Clérisseau.²⁸⁾ On je bio Adamov učitelj u Italiji, pokazivao mu je vještinu crtanja i osobine stare umjetnosti, jer je mladi Škot došao da upozna antiku na njenim izvorima htijući da svoje znanje primijeni u budućem stvaralačkom radu. Clérisseau je prateći Adama putovao Italijom, crtao i mjerio za njega ostatke rimskih građevina, jer je Adam želio objaviti svoje radove da bi se proslavio u domovini. Proučavanje

²⁶⁾ Veličina prikaza 175×100 mm, na poleđini tekst. Prema podacima Bibliothèque National u Parizu Petar Šegedin je utvrdio da je ovo izdanje iz godine 1605-1606 (rukopisna bilješka na primjerku knjige u knjižnici splitskog Arheološkog muzeja). Reprodukcijska u V. Jelić, Šibenik, Dalmatinski gradovi, Zagreb 1964, str. 23. O Rosacciovom putovanju prvi je kod nas opširno pisao P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka. XVII. Putopisi Jos. Rosaccia i M. Quada, put u Carigrad L. Bernarda, Tr. Korobejnikova i Gj. Douse, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, CXXXVI, Zagreb 1898, str. 1—9.

²⁷⁾ Od nje je na južnom zidu kule kneževe palače bio ostao kameni reljef krilatog lava i pod njim pet reljefnih grbova sa natpisima iznad ona tri mletačka: P. B. (Barbo, Barozzi ili Bon?), N. (icolò) M.(arcello), grb grada Šibenika, A.(ndrea) G.(ritti), grb biskupa Ivana Lucio-Staffileo, D.(ionisio) Z.(ustinian). Po sredini ispod grbova je natpis MDXXVIII. F. A. Galvani, Il Re d'Armi di Sebenico, II, Venezia 1884, str. 34, 66, 57, 87, tb. XX; fotografija u C. M. Iveković, o. c, str. 21, sl. 40. Na zidu kule ostali su tragovi krova lođe i reljefa.

²⁸⁾ J. Fleming, The Journey to Spalatro, The Architectural Review, London, CXXIII (February 1958), str. 103-107; id Robert Adam and his Circle in Edinburgh & Rome, London 1962, str. 235—244, D. Kečkemet, Robert Adam i Dioklecijanova palača u Splitu, predgovor katalogu izložbe u Muzeju grada Splita, — decembar 1964 — januar 1965, str. 4.

Kula-zvonik šibenske stolne crkve

rimskog profanog graditeljstva pobudilo je u njemu nekoliko zamisli, tako je započeo radom u Rimu u namjeri da ispravi Desgodetzove radove, pa zatim da izmjeri i opiše Hadrijanov ljetnikovac, Dioklecijanove i Karakaline terme.²⁹⁾ U tom istom nastojanju zaputio se i u Dalmaciju. Od tih njegovih zamisli potpuno je ostvarena samo jedna: godine 1764. izdao je pod svojim imenom djelo o ruševinama Dioklecijanove palače u Splitu.³⁰⁾ U njemu je šezdeset i jedan bakrorez, njihov kratak opis i predgovor. Bakrorezi su posebno označeni imenom bakroresca, ali ni na jednom nije označeno ime crtača po čijem je predlošku bakrorez nastao. Robert Adam je to učinio namjerno, želeći da se svi crteži smatraju njegovim.³¹⁾ To u nauci

²⁹⁾ P. Šegedin, Nekoliko pisama Roberta Adama, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 15, Split 1963, str. 164, 172-3, 187.

³⁰⁾ Rvins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia by R. Adam F. R. S. F. S. A Architect to the King and to the Queen Printed for the Avthor MDCCLXIII; Zanimljivo je napomenuti da G. Valentinelli, o. c, str. 156 navodi kako je Adam darovao knjigu splitskoj općini i braći Garanjin u Trogiru (katalog te knjižnice iz XVIII stoljeća nije sačuvan, ali je postojao iza 1945. godine).

³¹⁾ Bakroresci su: F. Bartolozzi (tb. 1, 3, 4, 17, 23, 27, 28, 38, 39, 41, 42, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60), G. s Basire (tb. 43), Dom. Cunego (tb. 33, 61), P. Mazella (tb. 10), F. Patton (tb. 5, 6, 26, 40, 44), E. Rooker (tb. 2, 11, 34), P. Santini (tb. 7, 12, 20), A. Walker (tb. 8), Zucchi (tb. 9, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 45, 46, 47, 48, 49); dvije table su bez označenog imena (29, 52); Svoje suradnike

nije prihvaćeno.³²⁾ Mnoštvo sačuvanih Clérisseauovih crteža sa prikazima istih dijelova palače, koji su crtani slično onima tiskanim u knjizi, ukazuje po istim osobinama stila da su mnogi predlošci bili njegovi. Oni su i vrijedniji za proučavanje kulturne povijesti grada, jer je Clérisseau neposredno crtao i one spomenike koji su se nalazili među antičkim ostacima, a na bakrorezima u knjizi nisu prikazani.³³⁾ Potrebno je i pored svega već poznatog dalje istraživati njegov udio u stvaranju knjige o Dioklecijanovoj palači, nakon čega će sigurno postati jasnije da je njegov značaj mnogo veći i u nastajanju tog djela i ostalih Adamovih radova i u oblikovanju njegovih mišljenja i znanja o kulturi starih naroda. Clérisseau je i sam stvarao planove i zamisli za nove građevine. Svojim djelima je utjecao na razvoj klasicističkog stila u Evropi i Americi. I sam je proučavao rimske spomenike u Francuskoj i Italiji.³⁴⁾ Nije stoga čudno

Bruniasa i Deweza spominje Adam u svojim pismima. Clérisseau je u popisu pretplatnika za knjigu o splitskoj palači (R. Adam, o. c, str. d), a u predgovoru iste knjige Adam piše: »Having prevailed on Mr. Clerisseau, a Franch artist, from whose taste and knowledge of antiquities I was certain of receiving great assistance in the execution of my scheme, to accompany me in this expedition, and having engaged two draughtsmen, of whose skill and accuracy I had long experience, we set sail from Venice in the 11th of July, 1757, and on the 22d of that month arrived at Spalatro.« (strana 2). O njegovim namjerama piše J. Fleming, *The Journey to Spalatro*, str. 106 i P. Šegedin, o. c, str.170 i 187.

³²⁾ J. Fleming, *ib.*; T. J. McCormick, *Virginia's Gallic Godfather*, Arts in Virginia. IV (Winter 1964), br. 2, str. 7.

³³⁾ Mnogo grade o Clérisseauu i o njegovim djelima sakupio je Thomas J. McCormick sa Vassar College u New Yorku. On je za izložbu u Splitu poslao i Clérisseauov crtež Šibenika, što me je potaklo na istraživanja prošlosti kule pred stolnom crkvom, te sam mu stoga zahvalan. Crteži za uporedbu reproducirani su u njegovim i Flemingovim radovima, a bili su izloženi u Splitu.

Na tiskanom bakrorezu s prikazom predvorja Mauzoleja (R. Adam, o. c, tb. XXVIII) nalazi se zapis o Clérisseauu: na sarkofagu F=»Ancient Sarcophagi«, s južne strane velikih vrata Mauzoleja, tankim crtama koje kao da su namjerno slične izgledu kamena da bi se teže primijetile, urezan je natpis.

Na lijevoj strani:	Na desnoj strani:
.....	.....
IACET	INTAGLIATO
CORPUS	.....
CLERISSI	..... BARTO
PICTOR	LOZZI

³⁴⁾ Godine 1778. tiskan je prvi dio djela »Les Antiquités de la France« pod naslovom *Monuments de Nismes*; folio, 42 tb. Drugo izdanje sa 63 tb. i tekstom J. G. Legranda tiskano je 1806 (prema Thieme-Becker, *Künstler lexicon*, s. v.).

U nedatiranom engleskom popisu knjiga (oko godine 1823) najavljuje se »Architectural Remains in Rome, Pola and Naples, from drawings made by Clérisseau, under the direction of the late Robert Adam, Esq., F. R. S., F. S. A., Architect to the King« (J. Fleming, *The Journey to Spalatro*, str. 105, bilješka 23 navodi A. T. Boltona u *Trans. Bibliographical Society*, XIV/1915-1917, str. 306—307).

da je mnoge crteže i za sebe crtao, nosio ih sobom i njima se koristio. Neki od onih iz Dalmacije čuvaju se u Gosudarstvennom Ermitažu u Lenjingradu. Kupila ih je zajedno s ostalim Clérisseauovim crtežima carica Katarina da mu nadoknadi neizvedeni plan rimske kuće, koji je po nagovoru kipara Étienna Falconetâ godine 1773. bila

Katastarski plan šibenskog trga iz 1825. god.

naručila za vrt svoga dvorca u Carskom Selu.³⁵⁾ Među tim crtežima je i jedan sa prikazom šibenske kule i stolne crkve u njenoj pozadini.³⁶⁾ On je nastao na putovanju dalmatinskom obalom, koje je trajalo od 11. do 22 (26) srpnja i od 23. kolovoza do 11. rujna 1757. Da je feluka sa Robertom Adamom i njegovim pratiocima

³⁵⁾ T. J. McCormick, o. c, str. 9. Slike su bile izložene 1911: Ist. Vystavka Arhit. v' S. Peterb. 1911, str. 25, 55, 148 (2 sl.).

³⁶⁾ Gosudarstvennyj Ermitaž, Lenjingrad (broj inventara 2349 —omot broj 8 (105). Veličina 302×168 mm. U desnom uglu uz oznaku veličine je slovo P sa krunom na vrhu. Na donjem rubu je u posebnom okviru napisano: *Vue de Zébénigo / En Dalmatie*. Veoma sam zahvalan Dušku Kečkemetu što mi je dozvolio da u ovom radu koristim građu sa izložbe u Muzeju grada Splita i da Clérisseauov crtež objavim.

uplovila i u šibensku luku dokaz je spomen Šibenika u Adamovom rukopisnom predgovoru knjizi o Dioklecijanovoj palači.³⁷⁾

Na Clérisseauovom crtežu prikazana je sjeverozapadna strana kule, dio pročelja i južne lađe stolne crkve, crkva sv. Roka, žitnica i dalje na istoku biskupska palača koja nema krova nego zidovi završavaju prsobranima na uglovima, kula kneževe palače sa četiri stupa i krovom male lože uz južni zid, dok je na zapadnom šest prozora i balkon na konzolama. Prikaz je oživljen jedrenjacima u luci i skupinom ljudi na obali. Crtan je perom, a osjenjen vodenim bojama. U lijevom donjem uglu rukopisom je zabilježeno *Zebenigo in Dalmathie*. Razmjeri u cjelini i u pojedinostima nisu točni. Uporede li se Clérisseauovi crteži Šibenika i trogirskog trga³⁸⁾ sa njegovim crtežima rimskih građevina u Dalmaciji, zapazit će se žurba u crtanju, nedovršenost, neusklađeni razmjeri. Sve to me uvjerava da su ova dva crteža nastala u času usputnog zadržavanja, samo kao skice iz gradova u kojima nije bilo ostataka antike, te putnici nisu u njim dugo boravili niti proučavali druge spomenike njihove prošlosti.^{38a)} Uza sve to oba crteža znače doprinos poznavanju građevina koje su bile podignute u središtima ta dva stara dalmatinska grada, a sada ih više nema.

Na kraju ovog razmatranja o Adamovom i Clérisseauovom radu u Dalmaciji napominjem, da je Antun Marković koji je spomenut u tiskanom predgovoru knjizi o palači³⁹⁾ onaj isti Antonio Marcovich Colonnello Ingegnere koji je po odredbi generalnog providura Pietra Michiela 6. travnja 1760. napisao raspravu o razgraničenju Dalmacije prema Kretskom, Karlovačkom i Požarevačkom miru. Nju je zajedno s Markovićevim dodacima, prema rukopisu sačuvanom u zadarskom Historijskom arhivu, objavio Josip Alačević.⁴⁰⁾

³⁷⁾ Scottish Record Office, Edinburgh, Clerk of Penicuik Muniments GD. 18/4953, str. 5.

³⁸⁾ I taj je crtež bio na izložbi u Splitu. O njemu piše T. Marasović (Hauptmannov zbornik — u tisku — prema navodu pisca).

^{38a)} vidi bilješku 37; upoređujući neke Clérisseauove crteže iz Italije slično o njima zaključuje T. J. McCormick, An Unknown Collection of Drawings by Charles-Louis Clérisseau, *Journal of the Society of Architectural Historians*, XXII (October 1963), br. 3, str. 121, 126.

³⁹⁾ R. Adam, o. c, str. 3: »Count Antonio Marcovich, a native of that country, and an officer of rank in the Venetian service, who has applied himself with great success to the study of Antiquities, ...« Slično o Markoviću piše Adam i u svom rukopisnom predgovoru — vidi J. Fleming, Robert Adam and his Circle, str. 237-238.

⁴⁰⁾ A. Marcovich, *Confinazioni della Dalmazia nei tre tempi delle Paci di Candia (1669), di Carlovitz (1699) e di Passarovitz (1713)*, *Tabularium*, Zadar, II/1902, br. 3, str. 1-24 (prilog IV); A. Marcovich, *Appendice intorno le Controversie de'Confini in Dalmazia II. Scrittura estesa nel 1765*, *Tabularium*, Zadar, III/1903, br. 3, str. 1-16 (prilog IV) i IV/1904, br. 1, str. 17-37 (prilog III).

Iz devetnaestog stoljeća potječe nekoliko crteža na kojima je prikazana kula-zvonik šibenske stolne crkve.⁴¹⁾

Dva među njima osobito su zanimljiva, jer pokazuju kako je umjetnikova pažnja bila usredotočena na kulu, pa je ucrtao mnoge pojedinosti njenog izgleda. Oba su nastala na putovanjima Dalmacijom u vrijeme kad su se mnogi stranci, umjetnici i učenjaci bili zaputili u njima daleku zemlju tražeći njenu prošlost i tadašnjost. Stariji od njih djelo je još nepoznatog nizozemskog majstora koji je u lipnju 1858. godine crtao u Šibeniku, Solinu, Vranjicu, Klisu i Splitu. Toliko o njegovom putu moguće je prosuditi po sačuvanim crtežima u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a sve osta-

Treba napomenuti da je grob jednog drugog Antuna Markovića u crkvi sv. Petra u Trogiru (prvi do zapadnih vrata) sa natpisom:

AEQVITI : M : ANT₀ : MARCOVICH
AEQVITIS PETRI FILIO VNICO
BVDVE : NOBILI
INEVNTE : AETATE : VITA : FVNGI :
CORNELIA : IAXA : NOBILIS PHARI :
ET : SALONE
VIRO AMATI SSIMO
CONIVX : MESTISSIMA

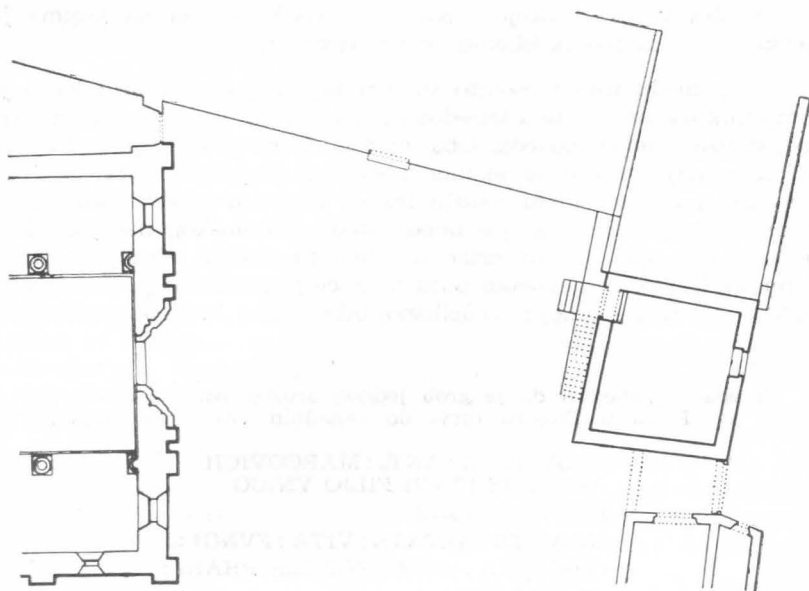
P

M : D : CL : XXXV :

Na ploči je uklesan obiteljski grb: dva lava drže uzdignuta okrunjenog orla. Takav isti grb, obojen žuto i smeđe, nalazi se na vrhu prednje strane okvira orgulja u istoj crkvi. Orgulje imaju tri natpisa koji čine cjelinu. Na lijevom medaljonu: CAMILLAE, na srednjem: SORORVM MARCOVICH SVMPTIBVS, na desnom: ANDRIANAE. F. Bulić piše da je okvir darovan 1685, iste godine kad je u crkvi ukopan njihov brat. F. Bulić, Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji, Sveta Cecilija, Zagreb, XII/1918, sv. VI, str. 162.

⁴¹⁾ Na dvjema litografijama vidi se kula pred stolnom crkvom. Na jednoj je kula crtana u jednakoj ravni i visini sa kulom kneževe palače, a slično su prikazani zabati južnog transepta i srednje apside stolne crkve (Erinnerungen aus Dalmatien allen K. K. Oesterreichischen Militairs und Kunstfreunden hochachtungsvoll gewidmet von Johann Högelmüller Lieutenant im 5. Jäger-Bataillon, Wien, bei L. T. Neumann (1839?) Kohlmarkt No. 257, Lith. v. K. Sandmann, Gedr. bei Joh. Rauh, Eigenthum des Verlegers — ovo je rukopisni naslov albuma Högelmüllerovih crteža u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu godina je dodana olovkom — Šibenik je na slici broj 6, obojenoj i crno-bijeloj; veličine prikaza 285×195 mm. Reprodukcija uz netočnu godinu u K. Stošić, Varoška Župa u Šibeniku, Šibenik 1932, str. 8). Na drugoj litografiji raspoznaje se kula i crkva sv. Roka pred njom, iako su malih razmjera (Sebenico in Dalmatien, jedan list u istoj knjižici, veličine 113×79 mm; na donjem rubu je označeno: Verlag von J. J. Calve in Prag. Stich & Druck durch W. Creuzbaner in Carlsruhe).

U muzeju grada Šibenika ima akvarel veličine 290×210 mm, koji prikazuje zapadno pročelje stolne crkve, kulu nasuprot nje i žitnicu —

L. Gaus, tlocrt kule i trga pred šibenskom stolnom crkvom 1879. god.

lo je još neistraženo.^{41a} Crtež je nastao da umjetniku posluži kao predložak, putna zabilješka za konačnu sliku, jer su na njemu rukopisom označene boje, a načinom i ljepotom izrade razlikuje se od nekoliko crteža Splita u kojima se očituje umjetnikova vještina u crtanju građevina i isticanje njihovih slikovitih vrijednota.

Drugi crtež je rad engleskog graditelja Thomasa Grahama Jacksona, nastao na jednom od njegova tri putovanja dalmatinskom obalom,⁴²⁾ a nekoliko godina nakon toga kula je srušena.

sve gledano sa sjevera, tako da se vidi sav taj prostor, ali su razmjeri iskrivljeni, a na zidovima kule naznačeni su samo prozori na vrhu i vrata sa stepeništem. Na njemu je napisano: Kula Teodošević i fundak u Šibenu god. 1889. Na drvu sa stražnje strane je označeno: Naslikao Fino Delfin.

^{41a)} Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Grafička zbirka, Zagreb, broj 1689; veličina 340×210 mm; desno dolje pečat Vente J. B. van Moer / 1885; možda je to autorova rasprodaja. Na ovaj crtež upozorio me je D. Kečkemet, te mu i ovdje zahvaljujem. O tim crtežima, uz četiri reprodukcije pisao je A. Schneider: A. S., Bilješke uz reprodukcije slika Nikoła Mašić — Split u godini 1858, Hrvatsko Kolo, XIV, Zagreb 1933, str. 300-301 (reproducirane su samo slike iz Splita, a ostale navodi u tekstu).

⁴²⁾ T. G. Jackson, Dalmatia the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and Island of Grado, I, Oxford 1887, tb. XV; u popisu slika označeno je: (Do.=Duomo) »View of west end and campanile« (str. xx.) u uvodu spominje tri svoja putovanja: godine 1882, 1884. i 1885 (str. xii). Prema pismu slikara Roberta de Feruzziija iz Mletaka od 29. lipnja 1905. (Arhiv šibenske biskupije, spisi o zvoniku, bez broja) čini se da je postojao i Jacksonov plan novog zvonika šibenske stolne crkve.

Oba crteža su veoma vrijedna, jer u točnim razmjerima cjeline prikazuju mnoštvo pojedinosti na južnom i zapadnom zidu kule. Jedino na njima su ucrtana vrata zapadnog zida s gotičkim lukom koji se upire o dva kamena vodoravno ugrađena nad dovratnicima. Vrata su zazidana i na njima se ne razabire nikakav ukras. Jackson je nacrtao i dio vrata kroz koja se stepenastom kosinom ulazilo s obale na trg pred stolnom crkvom. Vidi se jednostavan vijenac na dovratniku i dio bogato obrubljenog nadvratnika.⁴³⁾

Među građom o ovoj kuli su i dvije fotografije. Na jednoj je snimljena jugozapadna strana kule i crkve sv. Roka pred njom, dakle je nastala prije 1875. godine.⁴⁴⁾ Na drugoj se vidi sjeveroistočna strana kule, koja je dijelom zaklonjena sjevernim pročeljem stolne crkve na kome su tragovi obnove od 1843. do 1860. godine.⁴⁵⁾

Točan položaj kule u prostoru oko stolne crkve i u cjelini gradskog tkiva, njene mjere i tlocrti nisu mogli biti poznati po crtežima i fotografijama. To se objasnilo kad sam u arhivu šibenske biskupije našao dva lista sa tlocrtima i presjekom kule, te ih upotunio starim katastarskim planom.

Ovaj plan napravljen je za prvog austrijskog premjera Dalmacije, koji je u Šibenku vršio mjernik Ignazio Omboni godine 1825.⁴⁶⁾ Tada su još postojale sve građevine oko stolne crkve što su kasnije postepeno rušene. Uporedba sa sadašnjim stanjem pokazuje koliko se izmijenio ovaj najstariji dio grada.

Tlocrte i presjeke kule napravio je u srpnju 1879. graditelj Luca Gaus i priložio ih kad se raspravljalo o mjestu gradnje novog zvon-

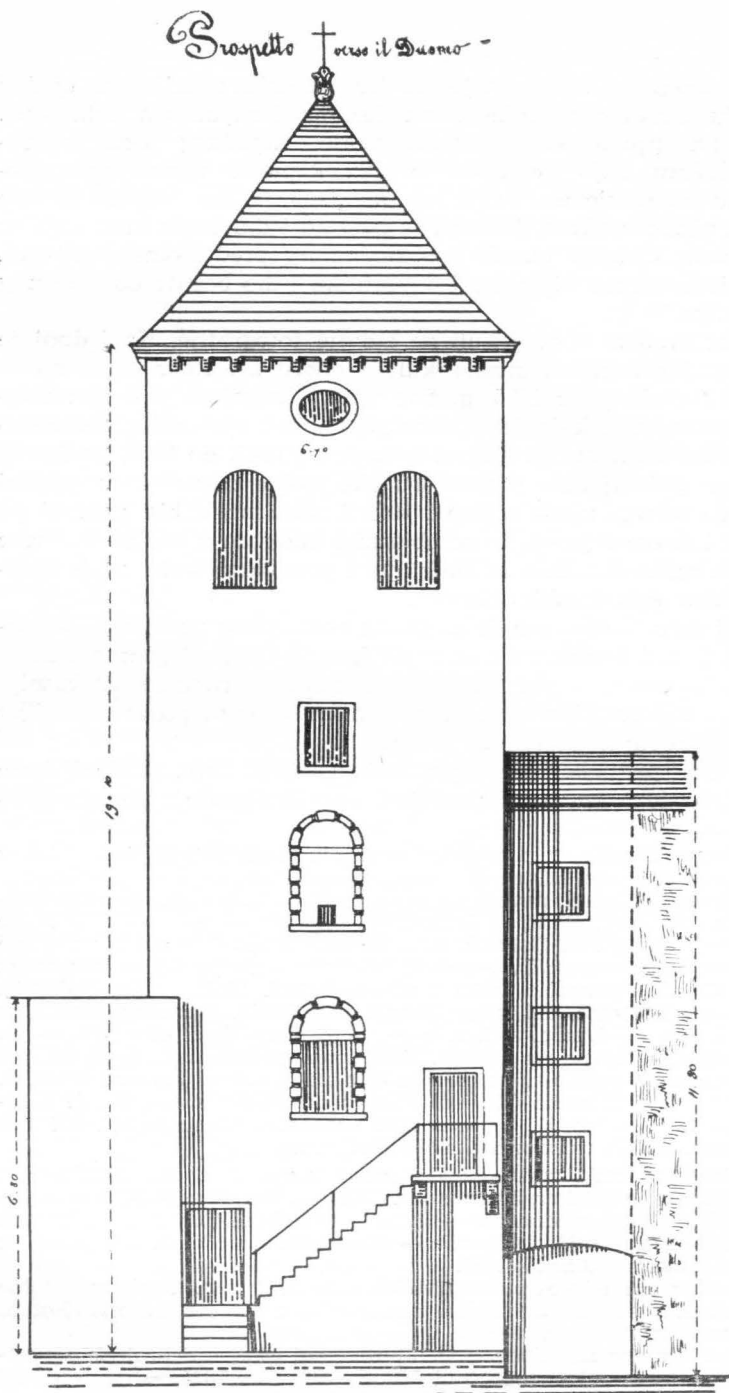
⁴³⁾ Prema Gausovom nacrtu prolaz je bio visok 2,55, širok 1,85 (zap.) i 2,42 (ist.), a dug oko 3,70 m. K. Stošić, Gradski bedemi i kule, rukopis u Muzeju grada Šibenika, navodi da je na vratima kule »postojao grb Bragadina sa natpisom: Philippo Bragadeno praetori — optmo MDLV.« To je sigurno prema F. A. Galvani, o. c, II, str. 36, ali Galvani piše: »sulla porta detta del campanile...« što bi bilo vjerovatnije da su ona vrata koja je Coronelli označio istim nazivom (Mari, Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Citta, Fortezze, Ed altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia Albania Epiro, e Livadia, s. I, s. a — vjerovatno Mleci oko 1678 — tb. 49). Nadalje Stošić piše, da je 1730. bilo potrošeno stotinu lira »za tri lika od kamena triju apostola, kojih nije bilo na glavnim vratima zvonika, a naručeni su iz Mletaka (Knjiga prihoda i rashoda katedrale, g. 1711-1755, str. 82). Godine 1738. plaćeno je poznatom Ivanu Skoku 477 lira za popravak velikih vrata zvonika (Ibidem).«, str. 2.

⁴⁴⁾ Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu, zbirka razglednica, I 54, pripadala je spisima Zavoda (br. 32/1914). Veličina 140×90 mm. Na fotografiji je tiskano: Sebenico — Antica cattedrale Torre costruita nell 1411, demolita nel 1889. i Šibenik — Starinska Katedrala. Na poleđini: Vlasnik A. Bogić — Šibenik 8269.

⁴⁵⁾ Ibid, stara fototeka, 1669; veličina 130×82 mm. O obnovi stolne crkve vidi A. Fosco, La Cattedrale di Sebenico e il suo architetto Giorgio Dalmatico, Zara 1873, str. 25—29.

⁴⁶⁾ Arhiv mapa za Dalmaciju u Splitu, broj 558 (stari broj 185 Comune Città di Sebenico con borgo di Mare e Gorizza, 1825, »slijepi« detalj lista I — iscrtan olovkom, mjerilo 1:1440). Dio plana precrtao je J. Ivanišević, radi objavljivanja.

L. Gaus, crtež starog zvonika šibenske stolne crkve 1879. god. (precrtano)

ka.⁴⁷⁾ Na jednom listu nacrtan je tlocrt kule, pročelja stolne crkve, sjevernog zida žitnice i ostataka zidova crkve sv. Roka, sve u ravnini trga. Uz taj tlocrt su i tlocrti ostala tri kata kule. Na drugom listu je presjek sjever—jug cijele visine kule i izgled njenog istočnog zida. Pored mjerila zabilježene su i neke važnije mjere. Gaus je sve staro kamenje, drvo i crijep procijenio na 477 forinti.⁴⁸⁾

Prema Gausovom nacrtu temelji kule su bili oko 2 metra duboko u zemlji, računajući od ravnine prostora gdje je bila crkva sv. Roka.⁴⁹⁾ Kako je visinska razlika između tog prostora i trga pred stolnom crkvom 4,74 metra, istočna i sjeverna strana kule bile su više zasute nego južna i zapadna. U tlocrtu kula ima oblik nepravilnog kvadrata s nejednakim stranicama i kutovima.⁵⁰⁾ Prema nacrtu izgleda da je debljina zida oko 60 centimetara bila posvuda ista. Poslije rušenja crkve sv. Roka južni zid kule postao je vidljiv u visini od 23,30 metara (do krovnog vijenca). Istočni zid bio je visok 19,10 metara od trga pred stolnom crkvom do istog vijenca. Krov je od ruba do vrha bio visok 4,65 metara. Kula je podijeljena na šest katova, od kojih su četiri visoka približno po 2,50 metara, a prvi i posljednji su znatno viši. To stoga jer je dolje bio prostor u koji se vjerovatno nije izvana ulazilo, a bio je možda nastao zbog visinske razlike zemljišta. Gotička vrata kroz koja se tamo moglo doći, Jackson je nacrtao zazidana. U najgornjem prostoru su visjela zvona na gredama iznad lukova dvaju prozora. Na fotografijama se u toj visini na vanjskim zidovima vide željezne zatege. U tlocrtima su kroz tri kata naznačeni samo unutrašnji zidovi koji nose drveno stepenište. Ostala podjela prostora nije naznačena, ali je ona vjerovatno postojala kad se sigurno zna da je prije rušenja kule u njoj stanovala obitelj crkvenjaka.⁵¹⁾

Na katu iznad najdonjeg dijela kule nalazi se prostor do kojega se dolazil sa trga pred stolnom crkvom kroz vrata što su uz kraj

⁴⁷⁾ Arhiv šibenske biskupije u Šibeniku, spisi A. J. Fosca, sv. 339, br. 517 od 28. travnja 1880 (Gaus, Campanile con sue addiacenze del Duomo [tb. I — na tb. II Campanile della Chiesa Cattedrale] di Sebenico, da demolirsi per dare luogo all'erezione del nuovo Campanile a torre isolato, Sebenico in Luglio 1879) Veličina nacrtu na tb. I 700×330 mm a na tb. II 470×750 mm; mjerilo 1:72. Nacrte temelja u ravnini trga i izgled istočnog zida kule precrtao je J. Ivanišević, radi smanjenja objavljivanjem. L. Gaus je napravio plan novog zvonika (ibid, tb. III i IV).

⁴⁸⁾ Ibid (Gaus, Estimo del valore dei materiali vecchi ritraibili dalla demolizione dell'attuale torre campanaria della Chiesa Cattedrale di Sebenico, 7. Ottobre 1880/prilog 3).

⁴⁹⁾ Ibid, sv. 429, broj 1790 od 10. prosinca 1893. u kojem se potvrđuje da na dubini od oko dva metra nema stijene na kojoj bi se mogao sagraditi novi zvonik na onom istom mjestu gdje je bio stari, pa se odlučilo sagraditi ga na mjestu gdje je sada spomenik Jurju Dalmatincu.

⁵⁰⁾ Neke vanjske mjere zidova nisu naznačene, ali se mogu približno izračunati. Unutrašnje mjere su sve zapisane. Južni — v.: oko 5,80; u.: 4,70 m. Zapadni — v.: oko 6; u.: 5,20 m. Sjeverni — v.: oko 5,90; u.: 4,85 m. Istočni — v.: 6,70; u.: 5,50 m.

⁵¹⁾ Ibid, sv. 421, br. 778 od 26. lipnja 1889: »... dosad stanujuće obitelji... ona je na drugo mjesto smješćena...«; bilješka 64.

istočnog zida kule. Vrata su uzdignuta od razine trga za tri stepenice. U nacrtu nije naznačen nikakav ukras na njihovim dovratnicima i nadvratniku. Na zapadnoj strani je jedan jednostavan prozor bez posebno naglašenog ukrasa. Uz južni zid je u toj visini bila prislonjena crkva sv. Roka, a uz sjeverni zid kule bio je nadsvođeni prolaz. Na treći kat se dolazilo vanjskim kamenim stepenicama sa željeznom ogradom, od praga donjih vrata do kamene ploče na dvjema konzolama pred gornjim vratima. Na fotografiji se razabire da je sjeverna konzola bila dvaput stepenasto zaobljena, a nad sličnim ali nešto užim vratima ističe se ravan nadvratnik. Sva tri vidljiva zida kule imaju po jedan prozor. Upoređujući svu sakupljenu građu može se sa dosta sigurnosti pretpostaviti da su sva tri bila istog oblika kao onaj istočni iz Gausovog nacрта. Jackson je na južnoj i zapadnoj strani nacrtao prozore sa istaknutim središnjim kamenom polukružnog luka. Onaj južni je potpuno zazidan (udubina je naznačena na Gausovom presjeku), a na zapadnom je ostavljen pravokutan otvor do visine luka kao što je učinjeno i na istočnom. Prozor je uokviren neprekinutim naizmjeničnim nizom užeg i šireg kamenja od jednog kraja neukrašenog potprozornika u polukružnom luku do drugog. Prelaz u luk naglašen je kamenom manje visine. Nad potprozornikom je uži kamen sa svake strane, tako da jednakim nizanjem na obje strane, u vrhu luka ostaje širi kamen. Svaki kamen je na rubovima skošen prema vani, tako da spojevi nisu ravni nego udubljeni, a površina kamena je vjerovatno bila glatka. Ovako klesano kamenje ukrašavalo je prozore načinom »bugnata« možda isto onako kako izgledaju gradska vrata na obali između biskupske i kneževe palače.⁵²⁾ Na četvrtom katu je jednako ukrašen prozor na istočnoj strani, a prema poznatoj građi, na ostalim stranama prozori su jednako raspoređeni. Istočni je kasnije zazidan do malenog otvora, a ostali onako kao donji prozor. Jackson je nacrtao pod južnim prozorom na ovom katu ploču na konzolama i cvijeće. Ovako se ono još i danas izlaže na mnogim starim dalmatinskim kućama. I u Cléris-seauovom crtežu razabiru se pod tim prozorima konzole.

Ovoliko bogato ukrašenih prozora može biti dokaz da je kula u šesnaestom stoljeću upotrebljavana za stanovanje. U tom vremenu, jer to određuju stilske osobine tih djela, bila je značajno izmijenjena jednom cjelovitom zamisli drugačijega života u njoj. Da se to dogodilo prije zidanja crkve sv. Roka (od 1653. do 1691) može se pretpostaviti i po južnom prozoru trećeg kata koji su prekrili zidovi njenog krovišta, pa se možda s tog uzroka Josip Teodošević 1628. godine protivio toj novoj gradnji.

Na petom katu je samo na istočnoj strani prozor, pravokutnog otvora, u osi donjih prozora, ali manji od njih. Njegov je okvir nacrtan na Gausovom nacrtu neukrašen, slično okvirima vrata. U tlocrtu tog kata naznačen je u unutrašnjosti uz prozor pravokutni

⁵²⁾ Na srednjem kamenu luka je grb Pizanija i pod njim natpis: G. PIS. — DL. X. vidi F. A. Galvani, o. c, II, str. 77.

T. G. Jackson, pogled na šibensku stolnu crkvu i njen zvonik u XIX`st.

istak zida. To je vjerovatno samo kamena ploča, jer u donjim katovima zid je ravan, koja je zajedno s jednom malom konzolom nosila potporne grede za zvona.

Sva četiri zida posljednjeg, najvišeg kata prošupljena su sa po dva jednaka prozora na svakom zidu. Oni su malo veći od ukrašenih donjih prozora, ali za razliku od njih nemaju naznačenog ili vidljivog nikakvog ukrasa. Na njihovim rubovima kamenje je jednostavno klesano bez posebnog okvira. Polukružni luk jednako je obrađen. Ne može se točno razabrati da li se on naslanja na kakvo veće kamenje posebno vodoravno ugrađeno nad stranama prozora, ili one bez potpornja završavaju u luku. Čini se da je luk pravilan,

te da je tamni obrub oko njega, što se vidi na fotografijama, samo varka pocrnjelog kamena, a ne dokaz potkovastog luka. Crteži i nacrti nisu do te mjere točni, da bi mogli poslužiti tvrdnji da je luk bio srpast, što bi se po vjerovatnoj starini kule moglo pretpostaviti. Iako bi to bilo vrijedno zbog malobrojnih sačuvanih i poznatih romaničkih kula, ne može se više ničim dokazati. Clérisseau i Jackson crtaju iznad prozora lučno ugrađeno kamenje, a možda su to i opeke koje su se isticale bojom, pa su zato zapažene i naglašene u crtežima. Clérisseau još crta pod ovim prozorima na jugu i zapadu niz manjih konzola, o čemu nema kasnije potvrde, ako tamniji dijelovi zida nisu njihovi tragovi. Isto je tako i sa crtom koja uokviruje po dva prozora zajedno na svakom zidu. Ona bi mogla značiti ili dva vijenca koji su na vanjskom zidu označavali katove, a služili su za ojačanje nosivog dijela zida, te ih je slikar pogrešno spojio u okvir, ili je time htio naznačiti da je taj dio zida sa prozorima pomaknut iz ravnine čitavog zida kule.

Pri vrhu, po sredini, nalazi se na sve četiri strane po jedan elipsasti otvor, samo Clérisseau crta na južnoj strani dva uska pravokutna otvora. Oko tog najgornjeg prozora Gaus crta neukrašen okvir, a Jackson elipsasto ugrađeno kamenje, ili opeke, koje stvaraju otvor, dok je na fotografijama taman obrub. Možda je ovakvim baroknim načinom otvoren zid radi boljeg odzvanjanja zvona.

Zidovi kule obrubljeni su konzolama koje se neprekinuto nižu uokolo,⁵³⁾ a nose dvostruki krovni vijenac. Na njemu je, neznatno zaobljen, početak krova što se zatim strmo diže sa četiri strane do vrha na kome je kameno podnožje križa, vjerovatno klesano u obliku kugle ovijene lišćem. Krov je bio od drvenih greda pokrivenih crijepom, a drveni su bili podovi i stepenice u kuli.

Nije poznat siguran podatak kad su i od koga šibenski biskupi dobili pravo da se kula upotrebi za zvonik stolne crkve,⁵⁴⁾ ali je ona već i prije toga morala biti napuštena kao cjelina za stanovanje. Ako je točno pisanje Krste Stošića, da su se 29. siječnja 1639. obavezala braća Lovro i Franjo Ante Tetta da će tri godine dati stolnoj crkvi po stotinu zlatnika da se popravi zvonik koji prijeti padom,⁵⁵⁾

⁵³⁾ Ib. (bilješka 48): »Grondale di pietra con 48 modiglioncini lungo metri laterali 24.70 ... (prezzo — unitario) s. 40/ (— complessivo) 9.88 f. Per le Tavole dei pavimenti per le pareti e scale di legname essendo del tutto guaste dal tempo e dell'uso, e così pure per la scala di pietra esterna trovandosi spezzate ad arpesate non si attribuirsi nesun valore. Per due modiglioni di pietra a (prezzo) 1=2 f.«

⁵⁴⁾ Možda je to pravo sezalo u vrijeme biskupa Bogdana Pulšića, ako se Zavorovićev podatak o utvrđivanju grada kamenjem pripremljenim za gradnju stolne crkve 1409. odnosi i na upotrebu tog kamenja za ovu kulu. P. Kolendić, o. c, str. 156, bilješka 8.

⁵⁵⁾ K. Stošić, rukopis o gradskim bedemima, str. 2. Osobe su povijesno potvrđene: F. A. Galvani, o. c, I, str.203—204.

tada se može pretpostaviti da je već u to vrijeme crkva bila vlasnik gornjeg dijela kule.⁵⁶⁾

Stolna crkva u sadašnjem stanju ima samo jedno malo zvono koje visi na zatvorenom krajnjem prozoru sjevernog transepta, a tamo je visjelo dok je kula još postojala, što se vidi na njenoj fotografiji. Kukuljevićeva tvrdnja da četiri okrugla prozora na zapadnom pročelju crkve »biahu u staro doba mjesto zvonikah za zvono, što medju ostalim svjedoči Faustin Vrančić«⁵⁷⁾ potpuno je netočna jer se Vrančićevo pisanje odnosi na tumačenje jednog njegovog plana crkve na slici 5 koja je označena sa *IDEA TEMPLI*, a niti je slična šibenskoj crkvi, niti je on naziva šibenskom.⁵⁸⁾ Možda je istinita Stošićeva tvrdnja da su u okruglim prozorima nad bočnim lađama stajala zvona,⁵⁹⁾ ali to su mogla biti samo mala zvona koja su se u tad neprohodnim hodnicima pod svodovima upotrebljavala u posebnim prigodama. Staro mišljenje, koje je još Antun Josip Fosco zastupao,⁶⁰⁾ da se zvonik gradio na mjestu sadašnje sakristije a gradnjom se nije nastavilo zbog nesigurnih temelja te je njegov predodređeni najdonji dio upotrebljen za sakristiju, oboreno je nalazom ugovora od 1452. godine⁶¹⁾ u kojem se Juraj Dalmatinac obavezuje sagraditi sakristiju na mjestu koje je po opisu onaj isti njen sadašnji položaj, a zvonik se nigdje ne spominje.

Da je kula pred zapadnim pročeljem crkve bila doista njen zvonik nepobitno je, jer se ona u svim spisima oko rušenja starog i podizanja novog zvonika naziva »stari zvonik stolne crkve«, a Fosco u svom govoru 22. travnja 1880. o gradnji novog zvonika, kad se moralo odrediti mjesto za to, kaže da su u nedostatku zvonika zvona bila smještena u kuli koja je nekoć pripadala gradskim zidinama pred pročeljem crkve, a jer je bila visoka mogla je privremeno nadomjestiti zvonik.⁶²⁾

⁵⁶⁾ U popisu vlasništva nad zgradama u Šibeniku godine 1825. gornji katovi kule pripadaju općini (kao što pripada i stolna crkva), a donji katovi Franji Đadrovu (kao što mu pripada crkva sv. Roka »Chiesa privata«) — ib. bilješka 46 (Città di Sebenico, Protocollo delle particelle degli Edifzj, 16. travnja 1826, list 3, čestica 42).

⁵⁷⁾ I. Kukuljević Sakcinski, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, III, Zagreb 1859, str. 253, bilješka.

⁵⁸⁾ *Machinae novae Favstii Verantii siceni. cvm declaratione latina, italica, hispanica, gallica et germanica. Venetiis. cvm Privilegiis.*, str. 4.

⁵⁹⁾ K. Stošić, Katedrala u Šibeniku, Šibenik 1926, str. 8.

⁶⁰⁾ A. Fosco, o. c, str. 24.

⁶¹⁾ T. G. Jackson, o. c, str. 403—404 (on ga je vjerovatno dobio od Galvanija, jer mu zahvaljuje u predgovoru i u tekstu); A. G. Fosco, Documenti inediti per la storia della fabbrica della Cattedrale di Sebenico e del suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico, Sebenico 1891, izvorni spis H; D. Frey, o. c, str. 151—153.

⁶²⁾ A. G. Fosco, Per la erezione del Campanile della Cattedrale di Sebenico Discorso letto in plenaria adunanza... nell'aula Episcopale il giorno 22 Aprile 1880, Sebenico 1880, str. 4: »In mancanza adunque di un Campanile, vennero collocate le campane nella torre, una volta appartenente alle mura della città in facciata alla Cattedrale, che sollevata ad una maggiore altezza, dovette fare provvisoriamente le veci della torre campanaria.« Slično ponavlja u drugom izdanju svoje radnje o stolnoj crkvi i Jurju Dalmatincu, Šibenik 1893, str. 89.

U toj kuli-zvoniku visjela su prije njenog rušenja četiri zvona razne veličine i težine.⁶³⁾ Ona su bila skinuta u svibnju 1889. prije rušenja kule, i smještena u crkvu sv. Barbare. Od tada su za obrede u stolnoj crkvi zvonila zvona sa crkve sv. Barbare.⁶⁴⁾ Kad su u Dalmaciji prikupljana zvona za potrebe ratovanja, bila su godine 1915. u Šibeniku tri zvona vlasništvo stolne crkve. Lijevana su godine 1704, 1772. i 1837.⁶⁵⁾ Sada se u crkvi sv. Barbare nalaze dva zvona. Da su to upravo ona iz popisa 1915. godine nisu svjedočanstvo samo godine njihova postanka, nego i urezan natpis na većem od njih: Stolna crkva Šibenik.⁶⁶⁾ Vrijesla su mu oblikovana kao maske, a na gornjem dijelu je ukrašeno reljefnim vijencem lišća pod kojim je uokolo natpis ANNO DOMINI MDCCIV : ET : VERBVM : CARO : FACTVM : EST : ET : HABITAVIT : IN : NOBIS

Na srednjem polju zvona raspoređeni su reljefi Raspeća, svetih Kristofora, Mihajla, Bogorodice sa djetetom na prijestolju, Antuna i Ivana Krstitelja. Pod Raspećem je u posebnom lisnatom okviru natpis:

OPVS
GREGORII
ET
ANTONII
ZAMBELLI

U Istri i Dalmaciji ima nekoliko zvona ovih mletačkih majstora. U Osoru je Antonijevo zvono iz godine 1695. Gregorijevo je na crkvi sv. Nikole u Puli iz 1697, na crkvi sv. Ivana u Dubašnici na Krku iz 1711. i samostanskoj crkvi u Karlobagu iz 1712.⁶⁷⁾ Sva su ukrašena reljefima svetaca i Raspeća, imaju godinu lijevanja i maj-

⁶³⁾ Arhiv šibenske biskupije u Šibeniku, spisi A. J. Fosca, sv. 413, broj općine 18577 od 20. rujna 1885. (Gaus, *Analisi ... per la costruzione del nuovo Campanile ...* : « 1. Spesa occorrente per la calata di 4 Campanone di diversa grandezza e peso / Manuali ——— giornate 24 x 1 f. ; Per cordaggi, paranchi e Kriike — 2.40f. »).

⁶⁴⁾ Ibid, sv. 420, br. 551 od 27. travnja 1889. »... si ingiunge ad Essa Spettabile Fabriceria, di far sgombrare la detta torre per il giorno 1°. Maggio s. a. tanto per sacristia, quanto delle campane, le quali verranno depositate nella vicina Chiesa di Santa Barbara. Riguardo poi al suono delle campane per il servizio delle funzioni della Cattedrale, potranno servire le campane proprie della detta Chiesa di cointelligenza della Fabriceria della stessa.«

⁶⁵⁾ Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu, arhiv spisa Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju, broj 9 od 31. siječnja 1916.

⁶⁶⁾ Zvono iz 1704: promjer 107 cm, visina 125 cm; zvono iz 1837: promjer 67 cm, visina 65 cm.

⁶⁷⁾ A. Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken*, Wien 1917, str. 135 (G. Z. 1697), 62 i 154 (I. C. 1824); A. Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken*, Karlsbad und Leipzig 1924, str. 42 (A. Z. 1695), 30 (G. Z. 1711); K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942, str. 116 (G. Z. 1712), 66 (I. C. 1828, 1834, 1836).

storovo ime, što je sve osobina njihovih zvona. Zajedno su godine 1713. lijevali za zadarskog nadbiskupa Vicka Zmajevića zvono župne crkve u Perastu.⁶⁸⁾

Drugo, manje, zvono šibenske stolne crkve ukrašeno je reljefnim vijencem lišća, likovima svetaca i Raspećem.

Na gornjem dijelu je natpis:

LAUDO DEUM VERUM OMNES GENTES VERBUM DEI
ANNO 1837

Na donjem rubu je u okviru majstorovo ime u natpisu

OPUS IOANNIS
COLBACHINI
BASSANENSIS

Poznato je nekoliko zvona ovog splitskog lijevaoca. Iz godine 1824. su zvona crkve sv. Vida u Galižani i sv. Petra u Zajcima.

Zvono na crkvi sv. Matije u Dobroti je iz 1828, a dva zvona župne crkve u Grižanima su iz godine 1834. i 1836.⁶⁷⁾

Treće zvono, koje je postojalo 1915. godine, i četvrto, spominjano 1885. i kasnije, nisu više u crkvi sv. Barbare. Možda se na ovo posljednje odnosi ugovor sklopljen 3. kolovoza 1692. s majstorem Pietrom Francom iz Udina, kad se on obavezuje da će za 450 lira prelići raspuklo zvono.⁶⁹⁾

Za vrijeme obnove stolne crkve jačala je u Šibeniku zamisao da se sagradi novi zvonik koji bi svojom veličinom i ljepotom bio dostojan da bude pored divne crkve.⁷⁰⁾ Kad je car Franjo Josip godine 1875. posjetio Šibenik uručena mu je pored ostalih i molba za novi zvonik.⁷¹⁾ Tada je već bila srušena crkva sv. Roka, pa su se u priželjkivanju novog izgleda trga pred stolnom crkvom mogla pripremati daljnja rušenja. Ministarstvo bogoštovlja u sporazumu sa Središnjim povjerenstvom za čuvanje povijesnih i umjetničkih spomenika odobrilo je izradu plana novog zvonika uz uvjete da bude odijeljen od crkve, jer je blizina uvijek opasna kod upoređivanja, da u izvedbi bude jednostavan bez ikakvog nastojanja da se natječe sa crkvom, ali se ostavlja mogućnost općini, crkvinarstvu i građanima da sudjelovanjem u novčanim davanjima sagrađe bogatiji zvonik.⁷²⁾ U ovom spisu očituje se, pored naglašene nestašice novca za skuplji

⁶⁸⁾ F. Bulić, Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci, Sveta Cecilija, Zagreb, XIV/1920, sv. V, str. 97.

⁶⁹⁾ K. Stošć, Oko zvonika katedrale, rukopis u Muzeju grada Šibenika, str. 1 (u šibenskim bilježničkim spisima, sv. 82, VI 469).

⁷⁰⁾ A. Fosco, La Cattedrale di Sebenico, Zara 1873, str. 36 »... per mole e per bellezza di costruzione, sia degna di stare a fianco di così stupenda Cattedrale!«

⁷¹⁾ Arhiv šibenske biskupije u Šibeniku, spisi A. Carminattija, sv. 389, broj 386 od 14. travnja 1875.

⁷²⁾ Ibid. sv. 390 br. 453 od 12. svibnja 1876: »L'Eccelso i. r. Ministero del Culto ed Istruzione ... ha dichiarato... d'accordo col voto della Commissione Centrale pella conservazione dei monumenti storici ed artistici, — che in presenza alla necessità de molti più urgenti lavori, ed alla

zvonik, i bojazan od njegove blizine koja bi se nametnula stolnoj crkvi. Ne samo što nije pokazana nikakva briga za kulu pred crkvom, nego se njenom trošnošću opravdava nova gradnja. Iako je to još jedan dokaz kako su se čuvali samo najznačajniji spomenici, ipak je bila shvaćena vrijednost oblika i prostornih odnosa crkve, te se nastojalo sačuvati njenu prevladavajuću ulogu u cjelini prostora, a upravo će rušenjem kule on izgubiti svoju vrijednost i izmijenit će se odnosi. Nakon ovog odobrenja počeli su se prikupljati nacrti za novi zvonik,⁷³⁾ a 1879. Gaus je izradio nacrt kule koja se morala srušiti. U svibnju 1880. odlučeno je da se novi zvonik podigne na mjestu stare kule, a u rujnu iste godine općinski vijećnici su pristali da općina plati troškove rušenja kule.⁷⁴⁾

U lipnju 1889. stari zvonik je napušten, a Fosco je molio općinu da nastoji »što skorije srušiti ga i tako odstraniti svaku pogibelj da se sam po sebi sruši i nanese tko zna koje štete. U isti má moli se da pri razrušenju istoga ima brigu dati složiti pokraj mora kamenje i ostalo gradivo kojim će se pak Crkvinarstvo služiti pri gradnji novog zvonika izvan onih predmeta koji će bit dobro da budu saranjeni u mjesto zatvoreno.«⁷⁵⁾ U rujnu iste godine kula je porušena.⁷⁶⁾ Novi zvonik nije nikada podignut, pa tako i staro kamenje kule nije sačuvano.⁷⁷⁾

limitazione della dotazione, non potrebbe venir assunto a carica del fondo di religione la grave spesa per una Torre corrispondente al ricco stile architettonico del Duomo, — la quale Torre benchè Divisa dal Corpo del Duomo stesso, pure sarebbe sempre abbastanza prossimo per Doverne temere il confronto. — Il bisogno di urgenti e costosi restauri nelle varie fabbriche monumentali ecclesiastiche esistenti in Dalmazia, rende tanto più sconsigliabile di pensare alla costruzione di nuove opere consimili. — Perciò il sullodato Eccelso i. r. Ministero ha ordinato che per provvedere infrattanto a quanto è strettamente richiesto dalle occorrenze di culto e dalle pericolose condizione statiche della Torre attuale, si abbia a compilare il progetto di un Campanile affatto semplice, e senza qualsiasi pretesa di gareggiare o corrispondere alla monumentale architettura del Duomo, — dovendo siffatto progetto dar norma dell'aggravio che può esser accolto al fondo di Religione, — libero si intende da sè, alla Comune, Fabbriceria, o privati Cittadini di aggiungere i creduti mezzi pecuniari per fabbricare invece una Torre più ricca.« (potpis Rodić).

⁷³⁾ Bergmanov nacrt u Folium Dioecesanum, Sebenico, VIII/1889, br. 12, str. 94; ibid, X/1891, br. 10, str. 86; A. G. Fosco, La Cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico, Sebenico 1893, str. 91 (zajedno sa Hauserovim nacrtom u F. D. 1891, str. 86 i Fosco, str. 91). Hauserov nacrt (crtež M. Caffaro Rore) objavljen je i u C. Bima, Giorgio da Sebenico, Milano 1954, tb. 34.

Oba nacrti postoje u arhivu šibenske biskupije (Hauserov sa detaljima). Svi nacrti spomenuti su u Fosco, o. c, str. 89.

⁷⁴⁾ Arhiv šibenske biskupije u Šibeniku, spisi A. J. Fosca, sv. 400, općinsk spis br. 973 od 5 rujna 1880.

⁷⁵⁾ Izvorni spis u bilježici 51; Folium Dioecesanum, Sebenico, VIII/1889, br. 7, str. 55.

⁷⁶⁾ Ibid, br. 10, str. 79.

⁷⁷⁾ Mnogo godina skupljao se novac, tražili sve noviji planovi, nova mjesta za zvonik. Odlučili su podignuti novi zvonik nad sakristijom,

Širina pred stolnom crkvom i strma kosina zasuta zemljom ostale su još dugo nakon rušenja kule, sve dok se nisu još više proširile rušenjem žitnice.

Planovi stvarani u naše vrijeme bili su, slično starima, potpuno zanemarili urbani značaj ovog prostora, a njihovi protivnici premalo su na to ukazivali.⁷⁸⁾ Tako se i moglo dogoditi da je podizanjem širokog stepeništa i spomenika Jurju Dalmatincu na novopopločanom trgu pred crkvom stvoren izgled prostora kakav nikad nije postojao u prošlosti, niti je u takvim prostornim odnosima nastajala i trajala stolna crkva, koja je bila njegovo središte stvoreno u njemu i sraslo s njim.

Urbani značaj kule u tom prostoru i vrijednost tog prostora kakav je nekad bio nisu bili prepoznani. Ako sada budu sagledani u cjelini šibenske kulturne baštine, mogu postati poticaj u stvaranju novih vrijednosti u kojima će prošlost oživjeti u sadašnjosti.

čime su se mnogi u Šibeniku zanosili (Hrvatska Rieč, Šibenik, V/1909, br. 358, str. 3), ali je i taj plan uz ostale bio strogo zabranjen (spis Namjesništva u Zadru br. II-501/1 od 12. listopada 1913. — u ime nadvojvode Franje Ferdinanda, pokrovitelja Središnjeg povjerenstva za čuvanje spomenika u Beču, u arhivu šibenske biskupije).

⁷⁸⁾ Pismo Narodnom odboru općine Šibenik (tiskano bez mjesta i datuma sa naznakama potpisa nekih članova sedmog odjela Jugoslavenske akademije), Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, IX/1961, br. 3, str. 113—114.

Radovi oko novog stepeništa i pločnika vršeni su ljeti 1957. godine.

LA TOUR-CLOCHER DÉTRUITE DE LA CATHÉDRALE DE ŠIBENIK

MILAN IVANIŠEVIĆ

Devant la porte occidentale de la cathédrale de Šibenik— de style gothique tardif et Renaissance— s'élevait autrefois une tour qui, avec les murs de l'église St-Roch et du grenier à blé communal, fermait la petite place de la cathédrale.

D'après les recherches faites jusqu'à présent par l'auteur, c'est en 1415 que cette tour est mentionnée pour la première fois, dans un contrat concernant le dallage de la place située devant l'ancienne cathédrale: la position de la tour et du mur de la ville sur la partie méridionale de l'église y est décrite avec précision. Ce mur s'était conservé jusqu'à la construction du grenier à blé (début du XVIIe. s.) et de l'église de St-Roch (fin du XVIIe. s.).

La tour appartenait à la famille noble de Šibenik, Teodošević (Theodosii), qui est connue depuis 1322 et s'est éteinte en 1711. Certains de ses membres ont aidé à la construction de la cathédrale et d'autres à celle de l'église voisine de St-Roch; le dernier membre de la famille a fait construire deux étages de sa tour.

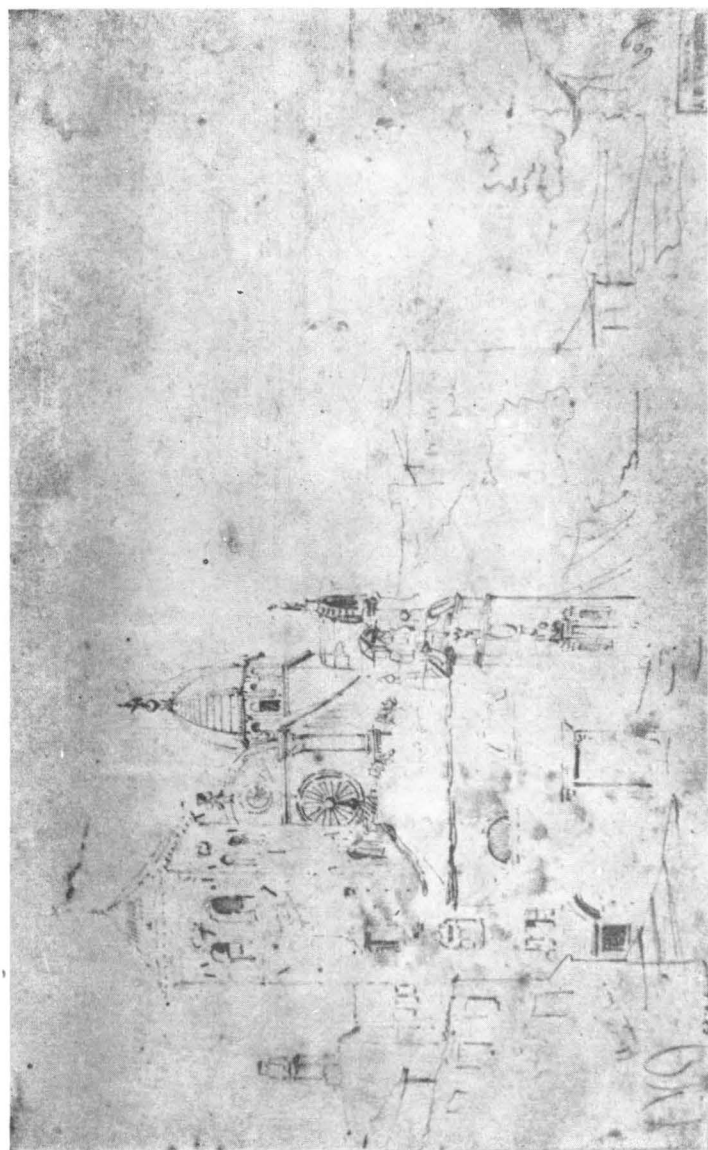
Cette tour a été utilisée comme clocher de la cathédrale, probablement au XVIIe. s; quatre cloches y étaient suspendues, dont deux se sont conservées (elles sont maintenant dans l'église Ste-Barbe). La plus

grosse fut fondue en 1704 par les maîtres vénitiens Gregorius et Antonius Zambelli, dont on connaît d'autres cloches en Istrie et en Dalmatie, à Pola, Osor (île de Cres), Dubašnica (île de Krk), Karlobag et Perast. L'autre, plus petite, de la cathédrale de Šibenik, fut fondue en 1837 par le maître Jean Colbachini de Split, qui a aussi coulé des cloches en Istrie et en Dalmatie (à Galežana, près de Pola, Grižani près de Crikvenica et Dobrota); son père avait ouvert un atelier à Split.

La tour fut détruite en 1889 car on envisageait de construire un nouveau clocher sur son emplacement. C'est pour la même raison qu'ont été détruites les églises de St-Roch et le grenier à blé. Le nouveau clocher n'a jamais été érigé; on a construit à cet endroit un large escalier, et refait le dallage devant la cathédrale, de sorte que toute trace de l'ancienne construction a disparu et qu'a été créé un espace urbain qui n'existait pas auparavant.

L'auteur décrit l'aspect de cette tour d'après des dessins et projets nouvellement découverts. Parmi ceux-ci se trouve la gravure la plus ancienne, qui est probablement l'oeuvre de Martin Kolunić - Rota et remonte aux environs de 1570. Cet artiste est natif de Šibenik; au XVIe. s. il a travaillé à Venise et à la Cour de Vienne. C'est d'après cette gravure que d'autres ont été faites plus tard dans certains ouvrages cartographiques et notes de voyage sur la Dalmatie (Comotio, Hogenberg et Braun, Rosaccio). De l'année 1757 date un dessin de la tour et du terrain environnant, par Charles-Louis Clérisseau; il est conservé au musée de l'Ermitage à Leningrad et a figuré, en 1964, à l'Exposition intitulée: «Robert Adam et le Palais de Dioclétien», qui s'est tenue au musée de la ville de Split. Ce dessin a été fait lors du voyage de Clérisseau le long du littoral dalmate, lorsqu'en compagnie de Robert Adam et des dessinateurs Brunias et Dewez il vint à Split pour dessiner les restes du Palais de Dioclétien. L'auteur attire l'attention sur l'importance de la participation de Clérisseau dans la composition du livre sur ce palais romain, son influence sur l'oeuvre d'Adam, et leurs rapports réciproques. Il écrit aussi sur Antoine Marković («Count Antonio Marcovich») qu'Adam mentionne dans la préface de ce même livre, comme connaisseur d'antiquités. (En 1765 il a écrit un rapport sur la délimitation de la Dalmatie, d'après les traités de paix avec les Turcs, de 1669, 1699 et 1718). A la Bibliothèque Nationale et Universitaire de Zagreb existe un dessin d'un peintre hollandais (inconnu de l'auteur), représentant la tour détruite de la cathédrale de Šibenik; il est daté de 1858 et a certainement été exécuté lors du séjour de cet artiste en Dalmatie. De grande valeur est aussi le dessin de la tour par T. G. Jackson, qui date de l'époque de ses voyages à travers la Dalmatie et a été publié dans son livre sur l'architecture dalmate. On a également conservé deux photographies (l'une fut tirée avant 1875 car on y voit encore l'église St-Roch- détruite cette année-là-, elle montre le même côté de la tour ainsi, qu'auparavant, le dessin de Clérisseau et, plus tard, celui de Jackson). On a conservé le plan, la coupe et le dessin du mur oriental de la tour telle qu'elle était en 1879. On y voit, aux troisième et quatrième étages, des fenêtres construites avec «bugnato», ce qui permet de conclure que la tour servait entièrement d'habitation. Des exemples semblables de «bugnato» se trouvent à Šibenik aux XVIe.—XVIIIe. s. (porte de la ville au sud de la cathédrale).

L'auteur attire l'attention sur l'importance urbaine de la place de la cathédrale que fermaient autrefois une tour et d'autres monuments aujourd'hui détruits, et affirme que son aspect actuel n'existait pas dans le passé, car il s'étend maintenant visuellement, changeant ainsi la conception spatiale de la cathédrale dont les rapports de masse avec la ville ne sont plus historiquement exacts.

24. Pogled na šibensku luku, crtež iz 1858. god. Zagreb, Nacionalna sveučilišna biblioteka